

Research Paper

Explaining the causes of hydropolitical tension in relations between countries (Case: Tension between Egypt and Ethiopia over the Nile)

Meysam Mirzaei Tabar^{*1}

1. Assistant Professor, Political Geography, African Studies Center, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 319-340

Use your device to scan and read
the article online

Keywords:Hydropolitical
Tension; Egypt; Ethiopia;
Nile River; Renaissance
Dam.

Abstract

One of the important issues within the framework of geopolitics and hydropolitics is the issue of tension and conflict. Among the tensions, hydropolitical tensions are among the most important in the relations between governments and actors from the micro to the macro international levels. Their resolution is difficult, and it is important to understand the causes and roots of their occurrence. In recent years, one of the hydropolitical tensions that has been raised internationally and in Africa is the tension between Egypt and Ethiopia over Ethiopia's construction of the Renaissance Dam on the Nile, which neither country is willing to give up on its demands. Egypt considers any action to restrict the flow of the Nile water, including the construction of a dam, a vital threat to its territory and country, and Ethiopia, emphasizing the need for Nile water resources, insists on the construction of the Renaissance Dam. This research is descriptive in nature and descriptive-analytical in approach, which was conducted using a qualitative method, inferential approach, and content analysis. Information is collected through a library method and the analysis method is explanatory (causal). The main question is: What are the most important causes of hydropolitical tension in relations between countries, and specifically between Egypt and Ethiopia over the Nile? The results of the research show that the most important causes of this hydropolitical tension are examined within the framework of the vital importance of the Nile, identity and historical causes, intervention factors, climate issues, etc.

Citation: Mirzaei Tabar, M. (2025). **Explaining the causes of hydropolitical tension in relations between countries (Case: Tension between Egypt and Ethiopia over the Nile).** Geography (Regional Planning), 15(59), 319-340

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.497388.4202

^{*} **Corresponding author:** Meysam Mirzaei Tabar, **Email:** m.mirzaeitabar@modares.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

Hydropolitics examines the political dimensions of water issues and related topics. One of the issues studied in this knowledge is the tension over water from the micro to the macro level between countries and international actors, which is called "hydropolitical tension". Given humanity's vital need for water, population growth, and global limitations on freshwater resources, hydropolitical tensions are increasing. Therefore, it is necessary to examine their geopolitical and hydropolitical dimensions. Africa is one of the continents facing hydropolitical tension. The most prominent example in recent years is the tension between Egypt and Ethiopia over the construction of the Renaissance Dam. This dam is being built by Ethiopia on one of the main branches of the Nile, and Egypt is objecting to it. Therefore, given the importance of this event, and the necessity of analyzing the root causes of hydropolitical tensions in the world, and specifically between Egypt and Ethiopia, this research seeks to explain the causes of this tension by describing the nature and dimensions of hydropolitical tension and explaining how the tension between Egypt and Ethiopia over the construction and water withdrawal of the Renaissance Dam occurred. The main question is: What are the most important causes of hydropolitical tension in relations between countries, and specifically between Egypt and Ethiopia over the Nile?

Methodology

This research is descriptive in nature and descriptive-analytical in approach, which was conducted using a qualitative method, inferential approach, and content analysis. Information is collected through a library method and the analysis method is explanatory (causal).

Results and discussion

The history of Ethiopia's tension with Egypt over the Nile dates back to 2010. With Ethiopia accusing Egypt of not respecting equality in the use of Nile water, a new agreement was signed on the fair sharing of the water of this river between 6 neighboring countries, namely Ethiopia, Kenya, Uganda,

Rwanda, Tanzania and Burundi. In early 2011, the Ethiopian government announced its decision to build the Renaissance Hydroelectric Dam along the Blue Nile River in the border region of Ethiopia and Sudan. Egypt and Sudan protested Ethiopia's decision. Sudan gradually withdrew its opposition, but Egyptian opposition continues.

The important issue is to explain the roots of the tension. One of the main reasons is the vital geopolitical and geostrategic importance of the Nile River. The Nile's water resources have played a vital role in the formation of Egypt, its progress, continuity of life, and survival. The same importance, to a lesser degree, is also true for Ethiopia. Ethiopia's life is not dependent on the Nile, but its water resources are of considerable importance to it. The events arising from the debate over the exploitation of the Nile water are hydropolitical in nature. The outcome of its events, by affecting the components of politics and power, has given the Nile a vital geopolitical, strategic, and geostrategic role for the two countries.

Another important factor is related to the colonial history that dominated the Nile Basin. The conclusion of British colonial treaties granting Egypt (a British colony) full access to the Nile's water resources and prohibiting Ethiopia from taking any action, such as building a dam on the river, limited the country's ability to exploit it. With these actions, Britain sought to dominate the land of Egypt, the Red Sea, the Suez Canal, and the Nile River basin. This issue has created geopolitical and hydropolitical tension between the two countries due to Egypt's emphasis on historical sovereignty resulting from colonial treaties over the Nile's water resources and Ethiopia's refusal to accept the provisions of these treaties.

The third reason is the impact of climate change. The negative impact of climate change, with increasing temperatures, decreasing precipitation, decreasing water resources, and limiting freshwater resources, has had negative effects on Egypt and the flow of the Nile River. Therefore, Cairo, upon learning of this issue, considers the construction of the dam by Ethiopia a serious threat to the land, nation, and government of

Egypt, and has a negative and tense reaction to it.

Another factor is the role of foreign intervention, especially Israel's support for the construction of the Renaissance Dam. In the issue of hydropolitical tensions, one of the effective factors is foreign intervention or third-party intervention, the type and manner of which enters the issue is geopolitical in nature. In the hydropolitical tension between Egypt and Ethiopia, Israel's intervention in the issue of helping Ethiopia build the Renaissance Dam is part of an effort to secure its water needs through the Nile and to pressure Egypt to give in to its demands and goals in the region.

The fifth factor in the emergence of hydropolitical tension between Egypt and Ethiopia is the Egyptians' sense of place towards the Nile River and its transformation into an element and symbol of national and historical identity. The Nile is a symbol of national and historical identity and a factor in Egypt's survival. It is a vital and sensitive issue for Egyptians, and any sense of threat to it is met with territoriality and a negative reaction from the Egyptian government and people. Regarding the construction of the Renaissance Dam by Ethiopia, Cairo considers this a serious threat to itself, and this issue has become one of the important reasons

References

1. Abebe Daniel (2014), Egypt, Ethiopia, and the Nile: The Economics of International Water Law, *Chicago Journal of International Law*, Vol. 15, No. 1, Article 4. Retrieved from: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol15/iss1/4>
2. Azarva Jeffrey D. (2011), Conflict on the Nile: International Watercourse Law and the Elusive Effort to Create a Transboundary Water Regime in the Nile Basin, *Temple International & Comparative Law Journal*, Vol. 25(2).
3. Conniff Richard, The Vanishing Nile: A Great River Faces a Multitude of Threats, *Yale Environment* 360, 6 April 2017. Last visited on 2024/12/13, Retrieved from: <https://e360.yale.edu/features/vanishing-nile-a-great-river-faces-a-multitude-of-threats-egypt-dam>
4. De Falco, Stefano & Fiorentino Giulia (2022), The GERD dam in the water dispute between Ethiopia, Sudan and Egypt. A scenario analysis in an ecosystem approach between physical and geopolitical geography, *AIMS Geosciences*, 8(2), 233-253. doi: 10.3934/geosci.2022014
5. Dougherty J and Faltzgraf R (2005), *Conflicting Theories in International Relations*, translated by Vahid Bozorgy and Alireza Tayyeb, Tehran: Qoms. [In Persian]
6. El-Fadel, M., El-Sayegh, Y., El-Fadl, K. and Khorbotly, D. (2003), The Nile River Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution, *Journal of Natural Resources & Life Sciences Education*, Vol. 32. 107-117
7. Elhance, Arun P. (1997), Conflict and cooperation over water in the Aral Sea basin, *Studies in Conflict & Terrorism*, 20

for the hydropolitical tension between the two countries.

Conclusion

The tension between Egypt and Ethiopia over the construction of the Renaissance Dam on the Nile in Ethiopia is one of the hydropolitical tensions raised internationally. In this tension, Egypt considers the construction of a dam on the Nile a vital threat to itself, and Ethiopia, by declaring its urgent need for Nile water resources, is emphasizing its decision to build the dam. The important issue is to explain the reasons for this hydropolitical tension, which, according to the research results, the most important reasons for its occurrence are the vital geopolitical and geostrategic importance of the Nile River; the historical roots and role of colonial actions; climate change; the role of foreign intervention (Israel); and the sense of belonging and historical identity to the Nile River. The results of the research show that, given the importance of the hydropolitical tension between Egypt and Ethiopia over the Nile, all or part of the causes and roots of this tension can be generalized to the causes of other hydropolitical tensions in other parts of the world.

- (2), 207-218. Doi: <https://doi.org/10.1080/10576109708436034>
8. Etaat, J. , Zaki, Y. and Karimi, H. (2019). The Impact of Nile Hydropolitics on Geopolitical Relations between Egypt, Sudan, and Ethiopia: With a Focus on the Renaissance Dam. *Research Political Geography Quarterly*, 3(4), 39-68. doi: 10.22067/pg.v3i10.75353 [In Persian]
 9. Gebreluel Goitom (2014), Ethiopia's Grand Renaissance Dam: Ending Africa's Oldest Geopolitical Rivalry?, *The Washington Quarterly*, 37(2), 25-37. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2014.926207>
 10. Hafeznia, M.R (2011). Principlres and concept of Geopolitics. Mashhad: Papoli Pablications. [In Persian]
 11. Hafeznia, M.R. and Mirzaei Tabar, M. (2020). Geopolitical Explanation of Boundary and Territorial Conflicts Case study: 0 - 15-degreenorth belt of Africa from the end of the Cold War to 2014. *Scientific- Research Quarterly of Geographical Data (SEPEHR)*, 28(112), 167-185. doi: 10.22131/sepehr.2020.38614 [In Persian]
 12. Jönsson Björn (2013), Water as a Source of Cooperation or Conflict? A Case Study of The Grand Ethiopian Renaissance Dam, Sweden: Lund University/Statsvetenskapliga institutionen.
 13. Keith Bruce, Epp Kevin, Houghton Michael, Lee Jonathan, and Mayville Robert (2014), Water As A Conflict Driver: Estimating The Effects Of Climate Change And Hydroelectric Dam Diversion On Nile River Stream Flow During The 21st Century, Report 2014-4, West Point (New York): Center for Nation Reconstruction and Capacity Development.
 14. Marin Philippe, Tal Shimon, Yeres Joshua and Ringskog Klas (2017), *Water Management in Israel: Key Innovations and Lessons Learned for Water Scarce Countries*, Washington, DC: World Bank. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28097>
 15. Meissner Richard (1999), Water as a source of political conflict and cooperation: A comparative analysis of the situation in the Middle East and Southern Africa. Unpublished MA Dissertation, Department of Political Studies, Rand Afrikaans University, South Africa (title translated from original Afrikaans).
 16. Mirzaei Tabar, M. (2023). Geopolitical Explanation of the Presence of Actors in Geographical Areas (The case study of Israel in the Horn of Africa). *Crisis Studies of the Islamic World*, 10(3), 96-122. doi: 10.27834/CSIW.2312.1326.3.30.5
 17. Mohy El Deen, Sherif (2022), Egypt's water policy after the construction of the Grand Ethiopian Renaissance Dam, Arab Reform Initiat, 30 March. Last visited on 2024/12/06, Retrieved from: <https://www.arab-reform.net/publication/egypts-water-policy-after-the-construction-of-the-grandethiopian-renaissance-dam/>
 18. Mojtahedzadeh, Pirouz (2003). Political geography and geopolitics, First Edition, Tehran: SAMT Publication. [In Persian]
 19. Mottaqi Dastanaei, A., Salehabadi, R. and Takrosta, M. (2021). Explanation and Leveling of Iisu Dam Stresses in Countries and Downstream (Iraq, Syria, and Iran). *Journal of Geography and Regional Development*, 18(2), 332-303. doi: 10.22067/jgrd.2021.50847.0 [In Persian]
 20. Muhareb Mahmoud (2013). Israel and the Horn of Africa: Relations and Interventions. *Siyasat Arabiya*, Issue 3, Jul. [In Arabic]
 21. Nunzio, Jack Di (2013), Conflict on the Nile: The future of transboundary water disputes over the world's longest river, Strategic Analysis Paper, Australia: Future Directions International Pty Ltd.
 22. Obengo, Joel Okundi (2016), Hydropolitics of the Nile: The case of Ethiopia and Egypt, *African Security Review*, 25:1, 95-103, DOI: 10.1080/10246029.2015.1126527

23. Pemunta N. V., Ngo N. V., Fani Djomo C. R., Mutola S., Seember J. A., Mbong G. A., & Forkim E. A. (2021). The Grand Ethiopian Renaissance Dam, Egyptian National Security, and human and food security in the Nile River Basin, *Cogent Social Sciences*, 7(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1875598>
24. Rashidinejad, A. , Kaviani Rad, M. and Mottaghi, A. (2021). The impact of hydropolitical relations on the structure of hydro-hegemony A case study of Ethiopian Renaissance Dam. *Scientific-Research Quarterly of Geographical Data (SEPEHR)*, 30(117), 133-150. doi: 10.22131/sepehr.2021.244455 [In Persian]
25. Solomon Hussein (2014), Potential for cooperation rather than conflict in the face of water degradation: the cases of the Nile River and Okavango River basins, *Journal for Contemporary History*, Vol. 39, Iss. 1.
26. Swain Ashok (2011). Challenges for water sharing in the Nile basin: changing geopolitics and changing climate, *Hydrological Sciences Journal*, 56(4), 687–702. <https://doi.org/10.1080/02626667.2011.577037>
27. Tayarani Shaarbaf M and Dorakhshah J. (2020). The process of state-nation building in Israel; A challenge on the path to survival. *Quarterly Journal of Political Research in Islamic World*, 10 (2): 1-29. doi: 10.21859/priw-100201 [In Persian]
28. Turhan, Y. (2020). The hydro-political dilemma in Africa water geopolitics: The case of the Nile river basin, *African Security Review*, 30(1), 66–85. <https://doi.org/10.1080/10246029.2020.1844775>
29. Turton Anthony (2002), Hydropolitics: The concept and its limitations. In: *Hydropolitics in the developing world: a Southern African perspective*, edited by Anthony Turton & Roland Henwood, Pretoria (South Africa): African Water Issues Research Unit (AWIRU).
30. Udobong Edna (2016), The Rising Conflict on the Nile Waters: Understand its Legal, Environmental, and Public Health Consequences, *Liberty University Law Review*, Vol. 10: Iss. 3, Article 7. Retrieved from: https://digitalcommons.liberty.edu/lu_law_review/vol10/iss3/7/
31. World Atlas of Global Issues, Water conflict, 28 Sep 2018, Last visited on 2024/12/05, Retrieved from: <https://espace-mondial-atlas.sciencespo.fr/en/topic-resources/focus-5F01-EN-water-conflict.html>

مقاله پژوهشی

تبیین علل تنش هیدروپلیتیک در روابط کشورها (مورد: تنش مصر و اتیوپی بر سر نیل)

میثم میرزائی تبار* - استادیار جغرافیای سیاسی، گروه مطالعات ژئوپلیتیک، مرکز مطالعات آفریقا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
یکی از مسائل مهم در چارچوب موضوعات ژئوپلیتیک و هیدروپلیتیک، بحث تنش و منازعه است. در میان تنش‌ها نیز تنش‌های هیدروپلیتیک از جمله انواع تنش‌های مهم و دامنه‌دار در روابط دولت‌ها و بازیگران از سطوح خرد تا کلان بین‌المللی هستند که حل آن‌ها به سختی انجام می‌شود و شناخت علل و ریشه‌های وقوع آن‌ها حائز اهمیت است. در سال‌های اخیر، یکی از تنش‌های هیدروپلیتیکی مطرح در عرصه بین‌الملل و در آفریقا، تنش مصر و اتیوپی بر سر ساخت سد رنسانس (النهضه) بر روی نیل توسط اتیوپی است که هیچ یک از دو کشور حاضر به صرف‌نظر از خواسته خود نیستند. مصر هر اقدامی مبنی بر ایجاد محدودیت در مسیر آب نیل از جمله ساخت سد را تهدیدی حیاتی برای سرزمین و کشور خود می‌داند و اتیوپی نیز با تأکید بر نیاز مبرم به منابع آب نیل برای مصارف خود، بر تصمیم برای احداث سد رنسانس اصرار دارد. پژوهش حاضر از نظر ماهیت، علمی توصیفی و از نظر شیوه نگرش، توصیفی - تحلیلی است که با روش کیفی و رویکرد استنباطی و تحلیل محتوا به انجام رسیده است. گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و کتابخانه‌ای و روش تحلیل نیز تبیینی (علی) است. سوال اصلی پژوهش این است که مهمترین علل و ریشه‌های تنش هیدروپلیتیک در روابط کشورها و به طور خاص در روابط مصر و اتیوپی بر سر نیل کدامند؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مهمترین علل ریشه‌ای این تنش هیدروپلیتیک در چارچوب اهمیت حیاتی نیل، علل هویتی و تاریخی، عامل مداخله، مباحث اقلیمی و... مورد بحث و بررسی است.	شماره صفحات: ۳۱۹-۳۴۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: تنش هیدروپلیتیک؛ مصر؛ اتیوپی؛ رود نیل؛ سد رنسانس.

استناد: میرزائی تبار، میثم. (۱۴۰۴). تبیین علل تنش هیدروپلیتیک در روابط کشورها (مورد: تنش مصر و اتیوپی بر سر نیل). فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، ۱۵(۵۹)، ۳۱۹-۳۴۰

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.497388.4202

مقدمه

در چارچوب مفاهیم و علم جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، یکی از زیرشاخه‌های مهم، دانش هیدروپلیتیک است که ابعاد سیاسی مسائل آب و موضوعات مرتبط با آن را مورد بررسی قرار می‌دهد. یکی از مسائل مورد مطالعه در ژئوپلیتیک و هیدروپلیتیک، موضوع تنش و منازعه از جمله بر سر آب از سطح خرد تا کلان میان کشورها و بازیگران بین‌المللی است که بررسی، تبیین و شناخت ریشه‌ها و علل آن بسیار حائز اهمیت است.

تنش‌ها و منازعات انواع مختلف دارند که یکی از انواع آن‌ها، تنش‌های با ماهیت ژئوپلیتیکی و هیدروپلیتیکی و بر سر آب، منابع آب و مسائل مرتبط با آن است که با عنوان «تنش هیدروپلیتیک» معرفی می‌شود. با توجه به نیاز حیاتی بشر به آب، افزایش جمعیت در گذر زمان و در آینده، و همچنین محدودیت جهانی در منابع آب شیرین و شدت این کمبود در مناطق خشک و نیمه خشک، تنش‌های هیدروپلیتیکی رو به تزاید است و به نظر می‌رسد در آینده نیز بر شمار آن‌ها افزوده خواهد شد. لذا بررسی ابعاد ژئوپلیتیکی و هیدروپلیتیکی آن‌ها ضروری و دارای اهمیت است.

تنش‌های هیدروپلیتیکی همواره در نقاط مختلف جهان رخ داده‌اند و آفریقا از جمله مناطق و قاره‌هایی است که در حال حاضر این نوع از تنش را تجربه می‌کند. برجسته‌ترین نمونه تنش هیدروپلیتیک در جریان در چند سال اخیر در آفریقا، تنش مصر و اتیوپی بر سر ساخت سد رنسانس (النهضه) است. این سد توسط اتیوپی و بر روی یکی از سر شاخه‌های اصلی رود نیل در این کشور در حال ساخت و آگیری است. طرحی که اعتراض شدید مصر را در پی داشته است و به دلیل اهمیت حیاتی که منابع آب نیل برای بقای این کشور دارد، مسئله ابعاد سیاسی پیدا کرده و ماهیت و موضوع تنش، ژئوپلیتیکی و هیدروپلیتیکی شده است. در واقع، اهمیت منابع آب این رود برای مصر و اتیوپی و به ویژه مصر - که حیات خود را وابسته به آن می‌داند- تنش هیدروپلیتیکی مدنظر را تشدید و دامنه‌دار کرده است و دو کشور حاضر نیستند تا هر گونه تقلیل در منابع و مزیت‌های آبی دریافتی خود از رود نیل را بپذیرند.

لذا با توجه به اهمیت این رخداد، و ضرورت بررسی و تحلیل ریشه‌های علل وقوع تنش‌های هیدروپلیتیک در جهان و به طور خاص میان مصر و اتیوپی بر سر احداث سد بر روی نیل، پژوهش حاضر در صدد است تا ضمن تشریح موضوع، ماهیت و ابعاد تعریف تنش هیدروپلیتیک و همچنین توضیح چگونگی روند وقوع تنش میان مصر و اتیوپی بر سر ساخت و آگیری سد رنسانس بر روی نیل، به بررسی، تحلیل و تبیین علل و ریشه‌های این تنش بپردازد. در همین ارتباط، سوال اصلی پژوهش این است که مهمترین علل و ریشه‌های تنش هیدروپلیتیک در روابط کشورها و به طور خاص در روابط مصر و اتیوپی بر سر نیل کدامند؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر ماهیت، علمی توصیفی و از نظر شیوه نگرش، توصیفی - تحلیلی است که با روش کیفی و رویکرد استنباطی و تحلیل محتوا به انجام رسیده است. گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از منابع در قالب کتاب، مقاله، گزارش‌های علمی، اخبار و تحلیل رسانه‌های معتبر بین‌المللی و... انجام شده است. روش تحلیل نیز تبیینی (علی) است.

پیشینه پژوهش

در ارتباط با رود نیل و تنش مصر و اتیوپی بر سر احداث سد رنسانس، در منابع فارسی و لاتین، مقالات مختلفی نوشته شده است و هر یک از آن‌ها ابعادی از این موضوع را از منظر هیدروپلیتیک بررسی کرده‌اند اما به صورت مستقل و در قالب پژوهشی مجزا به دلایل ریشه‌ای این تنش با رویکرد ژئوپلیتیکی و هیدروپلیتیکی پرداخته نشده است. در ادامه به چند مورد از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

جواد اطاعت و همکاران در مقاله با عنوان «هیدروپلیتیک نیل و تأثیر آن بر روابط ژئوپلیتیکی میان مصر، سودان و اتیوپی (با تأکید بر سد رنسانس)» منتشر شده در دوره ۳ شماره ۴ فصلنامه جغرافیای سیاسی در اسفند ۱۳۹۷، تأثیر هیدروپلیتیک نیل بر روابط ژئوپلیتیکی میان مصر، سودان و اتیوپی را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند. در این مقاله با بررسی روند تاریخی مباحثات سه کشور بر سر آب رود نیل، نتیجه‌گیری شده است که در صورت پافشاری کشورهای بالادست بر سهم منصفانه آب نیل از جمله عملیاتی شدن سد النهمه (رنسانس) و بهره‌برداری از آن توسط اتیوپی، آسیب فراوانی متوجه میزان آب شرب، کشاورزی و صنعت گردشگری مصر و تا اندازه‌ای آب سودان شده و هیدروپلیتیک نیل، عرصه «تقابل ژئوپلیتیکی» میان مصر، سودان و اتیوپی خواهد شد. احمد رشیدی نژاد و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «نسبت مناسبات هیدروپلیتیک با تغییر ساختار هیدروهمژمون نمونه‌پژوهی سد رنسانس در اتیوپی» منتشر شده در دوره ۳۰ شماره ۱۱۷ فصلنامه اطلاعات جغرافیایی «سپهر» در خرداد ۱۴۰۰، تأثیر مناسبات هیدروپلیتیک بر تغییر ساختار هیدروهمژمون را به طور خاص در حوضه رود نیل در موضوع احداث سد رنسانس در اتیوپی و به طور کلی در حوضه رودهای بین‌المللی مورد بررسی قرار داده و نتیجه‌گیری کرده‌اند که طرح ساخت سد رنسانس آغازی بر پایان هیدروهمژمونی مصر و تغییر ساختار قدرت در حوضه نیل است.

افشین متقی دستنئی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تبیین بازتاب‌های هیدروپلیتیک ساخت سد ایلپسو در کشورهای پایین‌دست (عراق، سوریه و ج.ا. ایران)» منتشر شده در دوره ۱۸ شماره ۲ مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای در اسفند ۱۳۹۹ با بررسی تأثیرات احداث سد ایلپسو بر کشورهای پایین‌دست رود، به برخی از اثرات احداث سد و همچنین ارزیابی نقش آن بر افزایش تنش بین کشورهای بالادست و پایین دست پرداخته است.

جوئل اوکندی اوینگو^۱ در مقاله‌ای با عنوان «Hydropolitics of the Nile: The case of Ethiopia and Egypt» در دوره ۲۵ شماره ۱ سال ۲۰۱۶ مجله «African Security Review»، با اشاره به هیدروپلیتیک رود نیل به تحلیل روابط سیاسی اتیوپی و مصر در ابعاد وقوع درگیری یا حفظ صلح و ثبات در منطقه پرداخته و پیشنهاد کرده است که تعهد به گسترش درک متقابل برای تقویت همکاری کشورهای حوضه نیل باید برای مصر و اتیوپی اولویت بوده و نقش آن‌ها در حوضه نیل فعال و مثبت باشد. یونس تورهان^۲ در مقاله‌ای با عنوان «The hydro-political dilemma in Africa water geopolitics: The case of the Nile river basin» در دوره ۳۰ شماره ۱ سال ۲۰۲۰ مجله «African Security Review»، تنش میان میان کشورهای حوضه رود نیل را مورد بررسی قرار داده و به سه نوع عامل علت و معلولی بالقوه در وقوع درگیری بر سر حوضه نیل یعنی تنش‌های سیاسی بین کشورهای منطقه، عدم توافق همه جانبه در مورد مدیریت آب نیل و اقدامات یکجانبه دولت‌ها اشاره کرده است.

مبانی نظری

در ارتباط با مفهوم **هیدروپلیتیک** تعاریف مختلفی ارائه شده است. به طور کلی، معمولاً نگاه صاحب‌نظران در این تعاریف نسبت به یکدیگر از نظر مقیاس و نوع فراگیری موضوع‌های مورد بررسی متفاوت است. برخی با اشاره به اهمیت و ارزش بالای منابع آب در حیات بشری و محدود بودن منابع آب شیرین در جهان، تلاش برای دستیابی به این منابع را همراه با وقوع منازعه و عین حال، همکاری می‌دانند و هیدروپلیتیک را تحلیل نظام‌مند منازعه و همکاری میان دولت‌ها در مورد منابع آب بین‌المللی به ویژه درباره رودهای فرامرزی تعریف می‌کنند؛ با این توضیح که افزایش فشار بر منابع محدود آب محلی، همراه با این واقعیت است که بیشتر منابع آب شیرین قابل بهره‌برداری در حوضه‌های رودخانه‌ای مشترک بین دو یا چند کشور در بسیاری از نقاط جهان باقی مانده است و این احتمال ایجاد مشکلات و منازعه حاد داخلی و بین‌دولتی بر سر آب را تشدید می‌کند. در همین حال، منازعه تنها

یک روی سکه هیدروپلیتیک است و در شرایط کمبود آب، منابع آب فرامرزی مشترک میان کشورها، می‌تواند فرصتی برای همکاری با همسایگان باشد تا به صورت جمعی از مزایای آن بهره‌مند شوند (Elhance, 1997: 207-208).

برخی دیگر هیدروپلیتیک را بررسی نظام‌مند تعامل میان دولت‌ها، بازیگران غیردولتی و شمار دیگری از طرف‌ها در داخل و خارج از دولت در ارتباط با تخصیص و یا استفاده از منابع آب بین‌المللی و ملی می‌دانند (Turton, 2002: 15-16 Quoted from:) (Meissner, 1999: 4-5). برخی نیز هیدروپلیتیک را مطالعه اثر تصمیم‌گیری‌های مربوط به استفاده از آب در شکل‌گیری‌های سیاسی در روابط میان دولت‌ها با یکدیگر یا روابط میان دولت‌ها و مردم حتی در یک کشور تعریف می‌کنند (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۳۱). برخی دیگر هم با معادل دانستن هیدروپلیتیک با ژئوپلیتیک آب در تعریف آن نوشته‌اند: ژئوپلیتیک آب به مطالعه نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملت‌ها و دولت‌ها می‌پردازد اعم از آن که در داخل کشورها و یا بین آن‌ها و دارای ابعاد فراکشوری، منطقه‌ای، جهانی و بین‌المللی باشد (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۲).

در مجموع، هیدروپلیتیک به عنوان یکی از زیرشاخه‌های ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی، دانش مطالعه و بررسی نقش و کارکرد سیاسی منابع آب اعم از انواع مختلف آن در روابط دولت‌ها یا کشورها و یا بازیگران از مقیاس محلی تا مقیاس بین‌المللی منطقه‌ای و جهانی در ابعاد مختلف همکاری تا منازعه در سطح محدود تا وسیع آن است.

همچنان که اشاره شد، یکی از ابعاد مهم هیدروپلیتیک، وقوع چالش، تنش و منازعه، میان بازیگران بر سر مالکیت و بهره‌برداری از منابع آبی مشترک است. **تنش** به خصومت پنهان، ترس، سوءظن، تصور تضاد منافع و شاید میل سلطه‌طلبی یا انتقام‌جویی اشاره دارد. تنش اغلب مقدم بر بروز منازعه و همواره ملازم با آن است، ولی با منازعه مترادف نیست. ریشه‌های تنش احتمالاً با ریشه‌های منازعه ارتباط نزدیکی دارند. اگر تنش‌ها به اندازه کافی شدت یابند، بسته به میزان تاثیرگذاری آن‌ها بر روند تصمیم‌گیری، ممکن است به صورت مستقل به علل مساعد یا مقدماتی برای بروز منازعه مبدل شوند (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۸۴: ۲۹۷-۲۹۶). **منازعه** نیز فرآیندی است که از یک اختلاف دیدگاه درباره مسائل و منافع حیاتی و کلیدی از مقیاس خرد تا کلان و از سطح فردی میان دو یا چند نفر تا سطح کشورها میان دو کشور یا شماری از کشورها، آغاز و به دلیل تداوم و دامنه‌دار شدن و عدم حل و فصل میان طرف‌های اختلاف، تشدید شده و ابعاد گسترده پیدا می‌کند و منجر به شکل‌گیری خشونت و تحمیل خسارات جانی و مالی بر طرف‌های درگیر می‌شود. بنابراین تنش هیدروپلیتیک به هر نوع اختلاف، ناسازگاری و تعارض منافع بازیگران بر سر منابع آبی مشترک اشاره دارد.

در واقع، در یک منطقه، **منابع آب** همواره به عنوان یک موضوع مهم فرامرزی هستند که عمدتاً با تغییر اقلیم و افزایش جمعیت، مدیریت آن‌ها به موضوعی با اولویت تبدیل شده‌اند و توسعه و مدیریت مشارکتی و عادلانه منابع آبی مشترک، به ویژه بین کشورهای بالادست و پایین دست، ضروری است. در داخل کشورها نیز فقدان اطلاعات و سوء مدیریت منابع آبی موجود می‌تواند باعث منازعه‌های درون دولتی و جنگ‌های محلی شود. **رود نیل** یکی از بزرگترین چالش‌ها برای صلح و ثبات بین‌المللی در حوضه نیل است که کشورهای برون‌دی، جمهوری دموکراتیک کنگو، مصر، اتیوپی، کنیا، رواندا، سودان، سودان جنوبی، تانزانیا و اوگاندا را شامل می‌شود و اریتره نیز به عنوان ناظر است (Obengo, 2016: 96).

رود نیل با ۶۶۹۵ کیلومتر طول، طولانی‌ترین رود جهان است. همچنان که اشاره شد جریان آن از میان ۱۱ کشور آفریقایی یعنی برون‌دی، جمهوری دموکراتیک کنگو، مصر، اریتره، اتیوپی، کنیا، رواندا، سودان جنوبی، سودان، تانزانیا و اوگاندا عبور می‌کند (Udobong, 2016: 468).

رود نیل تنها منبع مهم آب در شمال آفریقا است و ۴۰ درصد از جمعیت آفریقا در حوضه این رودخانه زندگی می‌کنند. نیل شامل دو شاخه اصلی نیل سفید و نیل آبی است. نیل سفید طولانی‌تر است و در منطقه دریاچه‌های بزرگ آفریقای مرکزی بالا می‌رود. دورترین منبع آن ناشناخته است که در برون‌دی یا رواندا قرار دارد. از آنجا، از طریق تانزانیا، دریاچه ویکتوریا، اوگاندا و سودان جنوبی عبور می‌کند. نیل آبی نیز از دریاچه تانا اتیوپی سرچشمه می‌گیرد و از جنوب شرقی به سودان می‌ریزد. در مجموع، سرچشمه‌های

اتیوپی ۸۶ درصد از آب رودخانه نیل را تامین می کنند. این دو شاخه اصلی در نزدیکی خارطوم پایتخت سودان به هم می رسند و از مصر به سمت شمال و به دریای مدیترانه می ریزند. اگرچه مصر ۹۹ درصد از منابع آب نیل را مصرف می کند، اما آب کمی از مرزهای مستقل مصر سرچشمه می گیرد. مصر برای آبیاری و تولید انرژی به شدت به آب نیل وابسته است. این کشور از وابستگی به اتیوپی نیز آگاه است و به نقشی که کمبود آب در بی ثباتی ملی ایفا می کند، پی برده است. اتیوپی در حال ساخت سد بزرگ رنسانس است و زیرساخت های کشاورزی خود را توسعه می دهد که به طور قابل توجهی بر کمیت و کیفیت آب تأثیر می گذارد (Obengo, 2016: 96-98).

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی رود نیل

منبع: (World Atlas of Global Issues, 28 Sep 2018).

طول رود نیل و انشعابات آن، این رود را تبدیل به منبع آب بین‌المللی و دارای پتانسیل برای ایجاد منازعات بر سر منابع میان کشورهای مصر و سودان در پایین رود، سودان جنوبی، اریتره، رواندا، بروندي و جمهوری دموکراتیک کنگو در میانه رود و تانزانیا، اوگاندا، کنیا و اتیوپی در بالای رود کرده است (Abebe, 2014: 30).

نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی

بر مبنای «نظریه ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی»، این نوع منازعات در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به طور عمومی حاصل نقش آفرینی ترکیبی از سه عنصر جغرافیا، سیاست و قدرت هستند و ریشه یا ریشه‌های ژئوپلیتیکی به شرح ذیل دارند:

۱. اقدامات قدرت‌های استعماری در تعیین و ترسیم مرزهای سرزمینی کشورها و مناطق با سابقه مستعمره شدن: این اقدام، با هدف قلمروگستری و تسلط بر منابع و بهره‌برداری از آنها است که ماهیتی ژئوپلیتیکی دارد و به دلیل ترسیم مرزهای تحمیلی سرزمینی میان کشورها، همواره یکی از علل اصلی منازعات مرزی بوده است.
۲. قلمروخواهی و قلمروگستری حکومت‌ها و تلاش برای تسخیر فضا و کنترل منابع آن: قلمروخواهی و دفاع از مکان زیست و منابع آن و قلمروگستری و تلاش برای تسخیر فضا و منابع دیگر مکان‌ها، با وقوع رقابت‌ها، منازعات و دخالت دولت‌ها برای حل اختلافات همراه است.
۳. مناقشه بر سر یک منطقه مرزی استراتژیک میان کشورها: مکان‌های استراتژیک و ژئواستراتژیک، تاثیرگذار در مناسبات کشورها بوده و به عنوان عنصری قدرت‌ساز، می‌توانند عامل وقوع منازعات باشند.
۴. منازعات قلمروخواهانه اقوام و قبایل در مناطق مرزی کشورها: قلمروخواهی، رقابت و منازعه اقوام و قبایل در دو سوی مرز مشترک برای حفاظت از منابع زیستی آب، زمین، مراتع و...، دولت‌های حاکم بر دو سوی مرز را متأثر می‌کند و می‌تواند منجر به منازعه آنها شود.
۵. ذهنیت تاریخی و روحیه ملی‌گرایی: داشتن ذهنیت مثبت یا منفی درباره تحولات ژئوپلیتیکی تاریخی در ترکیب با روحیه متعصبانه ملی‌گرایی حاکم بر ملت و حکومت می‌تواند منجر به وقوع منازعه شود.
۶. ضعف در تقسیم و علامت‌گذاری دقیق مرز: عدم توجه و دقت دولت‌ها به تقسیم مرز و ابهام در تعیین دقیق مرز با همسایگان، زمینه‌ساز تنش و منازعه خواهد بود.
۷. شرایط آب و هوایی و تغییر اقلیم: تغییرات آب و هوایی و تأثیر منفی آن بر منابع زیستی در قالب کاهش منابع و شکل‌گیری رقابت، زمینه‌ساز منازعات بر سر این منابع و در نهایت، مداخله دولت‌ها می‌شود.
۸. دورافتادگی مناطق و در حاشیه قرار داشتن: دورافتادگی مناطق از مرکز و در حاشیه بودن، با ضعف حاکمیت دولت و عدم مدیریت سیاسی کامل بر آن همراه است که این مسئله می‌تواند زمینه‌ساز وقوع منازعات باشد.
۹. سکونت اقلیتی از مردم کشور همسایه در منطقه مرزی مورد مناقشه با کشور دیگر: تحمیل مرزهای سرزمینی و عدم توجه به بافت جمعیتی باعث ایجاد فضاهای جغرافیایی تقسیم‌بندی شده و قرارگیری بخشی از ملت در درون مرزهای سرزمینی کشور همسایه و ایجاد نارضایتی مردم جدا شده و در نهایت، وقوع تنش و منازعه می‌شود (حافظ نیا و میرزائی تبار، ۱۳۹۸: ۱۸۳-۱۸۲).

یافته‌های پژوهش

تنش اتیوپی با مصر بر سر بهره‌برداری از منابع رود نیل

پیشینه تنش اتیوپی با مصر و سودان بر سر منابع آب رودخانه نیل، به آوریل ۲۰۱۰ میلادی بر می‌گردد که اتیوپی انعقاد قرارداد جدید تقسیم آب رود نیل میان ۶ کشور همجوار این رودخانه را مطرح و مصر را به عدم رعایت مساوات در استفاده از آب نیل متهم

کرد. در ۱۴ می ۲۰۱۰، توافقنامه جدید اشتراک گذاری عادلانه آب رود نیل توسط ۶ کشور اتیوپی، کنیا، اوگاندا، رواندا، تانزانیا و بروندي امضا شد. این توافقنامه قدرت مطلق مصر را بر پروژه‌های آبی بالادست به میزان قابل توجهی کاهش می‌داد و جایگزینی برای کنوانسیون ۱۹۲۳ بود که به طور نامتناسب به مصر و سودان حقوق آب از رود نیل را اعطا کرده بود. معاهدات استعماری مانند معاهدات ۱۹۰۲ و ۱۹۲۹ که اعتبار آن‌ها توسط کشورهای ساحلی بالادست و همچنین قرارداد دوجانبه ۱۹۵۹ مورد مناقشه قرار گرفته است، سرچشمه سلطه مصر بر رود نیل در طول سال‌های مداوم بوده است (Pemunta & et al, 2021: 4).

تنش‌ها در ابتدای سال ۲۰۱۱ وارد مرحله جدیدی شد. در این سال، دولت اتیوپی از تصمیم یک جانبه خود برای ساخت سد برق آبی در امتداد رودخانه نیل آبی با عنوان پروژه احداث سد بزرگ رنسانس اتیوپی^۱ در منطقه مرزی بین اتیوپی و سودان خبر داد (Mohy El Deen, 30 March 2022). مصر و سودان بلافاصله واکنش نشان دادند و به تصمیم اتیوپی اعتراض و مخالفت شدید خود را با پروژه اعلام کردند. هر دو کشور اعلام کردند که احداث سد رنسانس به میزان قابل توجهی میزان آب‌های نیل که به سودان می‌رسد و پس از آن به مصر جریان می‌یابد را کاهش می‌دهد. سودان همچنین از وضعیت ایمنی سد و آسیب‌های احتمالی گسترده‌ای که ممکن است این کشور در صورت شکست پروژه متحمل شود، ابراز نگرانی کرد. با این حال، مواضع سودان به صورت پیوسته دچار تغییرات تدریجی شد و بسیاری از کارشناسان و سیاستمداران حوزه آب استدلال کردند که سودان از احداث سد رنسانس از طریق تنظیم جریان آب رودخانه و امکان پایان دادن به سیل مکرر و تخریب اموال و محصولات کشاورزی ناشی از جریان فصلی نیل آبی منتفع خواهد شد. اما مخالفت مصری‌ها همچنان تداوم دارد (De Falco & Fiorentino, 2022: 236).

در سال‌های گذشته، اتیوپی چندین تلاش دیپلماتیک برای کاهش ترس مصر و سودان در مورد تکمیل سد رنسانس انجام داده است. پس از توافق در مورد اعلامیه اصول مربوط به سد که در ۲۳ مارس ۲۰۱۵ در خارطوم سودان توسط سه کشور متخاصم منابع نیل یعنی مصر، اتیوپی و سودان امضا شد، مذاکرات سه جانبه با پیشرفت کمی ادامه یافت. در اکتبر ۲۰۱۹ مصر راهبرد سه جانبه خودتنظیمی را ناکارآمد دانست و از یک میانجی بین‌المللی مانند بانک جهانی یا ایالات متحده آمریکا درخواست کرد تا بر مراحل بعدی مذاکره نظارت کند. سناریوی فعلی تشدید تنش بین سه کشور درگیر در مناقشه برای آب را نشان می‌دهد. به ویژه در ژوئیه ۲۰۲۰ که تنش بین قاهره، خارطوم و آدیس آبابا به دنبال اعلامیه اتیوپی مبنی بر تمایل برای ادامه آبیگری حوزه سد رنسانس حداقل تا ارتفاع ۱۴۵ متری، افزایش یافت (De Falco & Fiorentino, 2022: 241).

ریشه‌ها و علل تنش هیدروپلیتیک اتیوپی و مصر

اصلی‌ترین ریشه‌ها و علل تنش هیدروپلیتیک اتیوپی و مصر بر سر بهره‌برداری از منابع آب نیل را می‌توان در مسائل ذیل دانست:

اهمیت حیاتی ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی رود نیل

اکثریت جمعیت مصر در ۵۵ درصد از مساحت این کشور و در نوار باریکی از زمین‌های قابل کشت عمدتاً در مناطق دره نیل و دلتای نیل ساکن هستند (Azarva, 2011: 458). در دوران معاصر نیز از اهمیت رود نیل برای مصر کاسته نشده است و ۹۹ درصد جمعیت این کشور همچنان در کنار این رود زندگی می‌کنند (Jönsson, 2013: 11). منابع آب عادی در مصر به رودخانه نیل، آب‌های زیرزمینی در دلتا، صحرای غربی و سینا، بارندگی و سیلاب‌های ناگهانی محدود می‌شود و بیش از ۹۶ درصد منابع آب شیرین مصر از رودخانه نیل تامین می‌شود. سهم مصر از آب نیل بر اساس توافقنامه سال ۱۹۵۹ سودان و مصر، محدود شده است. براساس این قرارداد، مصر و سودان به ترتیب ۵۵.۵ میلیارد متر مکعب و ۱۸.۵ میلیارد متر مکعب آب رودخانه نیل را در سال دریافت می‌کنند. یک پیوند علت و معلولی مستقیم مربوط به ثبات اجتماعی در مصر با میزان بهره‌برداری از آب نیل وجود دارد؛ زیرا تامین آب این کشور تقریباً به طور کامل به آب‌های این رودخانه بستگی دارد (De Falco & Fiorentino, 2022: 235).

^۱ Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD)

از نظر آماری، حدود ۷۵ درصد آب خروجی حوضه رود نیل در بخش کشاورزی مصرف می‌شود. سهم بخش کشاورزی مصر و اتیوپی از آب خروجی نیل، ۸۶ درصد و برای سودان ۹۴ درصد است. در حالی ۱۱ کشور در حوضه رود نیل قرار دارند اما اشتراک‌گذاری سهم آب آن برای اتیوپی به عنوان تامین کننده اصلی آب رود نیل و مصر و سودان به عنوان مصرف کنندگان غالب، اهمیت حیاتی دارد (Swain, 2011: 688). کشاورزی در دلتای نیل ۶۰ درصد غذای مصری‌ها را تولید می‌کند (Conniff, 2017: 6 April).

حساسیت مصر درباره نیل به کاهش میزان آب ورودی آن به کشور یا انحراف جریان آن مربوط می‌شود (Azarva, 2011: 461). مصر پایین‌دست‌ترین کشوری است که رود نیل در آن جریان دارد و بیش از سایر کشورها به آن وابسته است. هر اقدام و پروژه آبی در بالادست رود نیز بر این کشور تاثیرگذار خواهد بود (Jönsson, 2013: 11). این وابستگی با ناچیز و پراکنده بودن میزان بارش‌ها به خصوص در دره نیل که آب و هوای خشک حاکم است، تشدید می‌شود (Azarva, 2011: 461). در طول قرن بیستم از حجم آب رود نیل کاسته شده و میزان تقاضا برای آب آن در کشورهای بالادست افزایش یافته و این موضوع به اهمیت نیل برای مصر افزوده است (Abebe, 2014: 31). علاوه بر این، یکی از چالش‌های مصر در آینده، افزایش جمعیت این کشور، تقاضا برای منابع آب و همچنین امکان توزیع مجدد منابع آب نیل برای کشورهای بالادست رود است که می‌تواند مصر را با مشکلات اساسی و چالش جدی امنیتی مواجه کند (Nunzio, 2013: 4).

در مجموع، رود نیل و رسوبات همراه آن در شکل‌گیری مصر اهمیت حیاتی داشته است. اگر این رود نبود، تمدن بزرگ مصر باستان شکل نمی‌گرفت و جمعیت و مناطق شهری در این سرزمین وجود نداشت. اگرچه مصر در پایین‌ترین نقطه رود نیل است اما بیشتر آب رود را در اختیار دارد و حیات آن تا حد زیادی به نیل وابسته است. لذا هر زمان موضوع اجرای پروژه‌ای بر روی نیل از سوی اتیوپی و سودان مطرح شده، با واکنش منفی مصر همراه بوده است (Solomon, 2014: 79).

اهمیت نیل برای اتیوپی نیز قابل توجه است. اگرچه نیل آبی از ارتفاعات این کشور در منطقه دریاچه تانا سرچشمه می‌گیرد، اما به دلایل سیاسی، اقتصادی و ژئواستراتژیک نتوانسته است از آب این رود بهره‌برداری کند. در سال‌های گذشته اتیوپی با خشکسالی روبرو بوده است و افزایش بهره‌برداری از منابع آب نیل می‌تواند تاثیر قابل توجهی در زندگی مردم اتیوپی داشته باشد. اقدام اتیوپی در ساخت سد رنسانس در سال ۲۰۱۱ میلادی و با هدف ایجاد نیروگاه بزرگ برقی آبی، باعث نگرانی مصر شده است و این اقدام را عاملی برای کاهش میزان آب ورودی نیل به مصر می‌داند (Abebe, 2014: 31-32).

ریشه تاریخی و نقش اقدامات استعماری

در قرن بیستم میلادی، دولت‌های استعمارگر غرب با فهم اهمیت رود نیل برای رفاه مستعمرات خود به ویژه مصر، تاریخ جدیدی از تنش‌ها و منازعات را در حوضه این رود آغاز کردند (El-Fadel & Others, 2003: 109). مصر از قرن نوزدهم میلادی در پی تسلط کامل بر نیل بود و در سال ۱۸۲۰ میلادی برای رسیدن به این هدف به سودان حمله کرد. مصر در سال ۱۸۸۲ میلادی مستعمره بریتانیا شد و تا سال ۱۹۵۲ میلادی مستعمره این کشور بود. استعمار، تسلط مصر بر رود نیل را برای این کشور به ارمغان آورد. بریتانیا برای حفظ تسلط خود بر کانال سوئز و منطقه، کنترل رود نیل را ضروری می‌دانست. مقامات بریتانیایی در سال ۱۸۹۱ میلادی طرح‌های خود در حوضه رود نیل را اجرا کردند (Azarva, 2011: 465). مصر برای بریتانیا از ارزش‌های استراتژیکی از قبیل دسترسی به دریای سرخ و اقیانوس هند برای تجارت ساده‌تر با هند و منبع مهم پنبه برای صنایع داخلی خود برخوردار بود. بریتانیا برای ایجاد انحصار حقوقی، دو معاهده را برای استفاده از آب نیل به امضاء رساند. اولین معاهده در سال ۱۹۰۲ میان بریتانیا و اتیوپی بود که اتیوپی آن را به دلیل معانی متفاوت نسخه‌های زبان انگلیسی و آمهاری به تصویب نرساند (Gebreluel, 2014: 26).

معاهده ۱۹۰۲ میلادی، برای مشخص شدن مرزهای اتیوپی و سودان که قبلاً تحت مالکیت مشترک با مصر بود، منعقد شد. این معاهده منافع بریتانیا در رود نیل را تقویت می‌کرد. براساس ماده ۳ معاهده، اتیوپی نمی‌توانست بدون رضایت بریتانیا و دولت سودان سازه‌ای ایجاد کرده یا اجاره ساخت سازه‌ای را در عرض رود نیل آبی، دریاچه تی‌سانا^۱ یا سوبات^۲ بدهد که مانعی در مسیر جریان آب باشد (Azarva, 2011: 466). دومین معاهده در سال ۱۹۲۹ میان مصر و سودان انگلو-مصری امضاء شد که براساس آن، مصر از بهره‌برداری از ۴۸ میلیارد متر مکعب آب نیل در سال، تسلط کامل بر رود نیل در فصل خشک و حق وتوی انجام پروژه‌های آبی در مناطق بالای رود برخوردار شد. سودان نیز حق بهره‌برداری از ۴ میلیارد متر مکعب آب نیل در سال را دریافت کرد (Gebreluel, 2014: 26-27). براساس این توافق، مصر نسبت به سودان از حقوق زیادی در بهره‌برداری از آب نیل برخوردار شد. در سال‌های ۵۸-۱۹۵۶ اختلافات جدی میان سودان و مصر بر سر برخورداری از میزان آب نیل رخ داد و سودان عدم پایبندی به موافقتنامه ۱۹۲۹ میلادی را اعلام کرد. در سال ۱۹۵۹ میلادی و پس از روی کار آمدن دولت نظامی در سودان با حمایت مصر، توافق جدیدی برای بهره‌برداری از رود نیل صورت گرفت که براساس آن، از ۸۴ کیلومتر مکعب جریان محاسبه شده سالانه نیل، ۵۵.۵ کیلومتر مکعب به مصر و ۱۸.۵ کیلومتر مکعب به سودان اختصاص داده شد و ۱۰ کیلومتر مکعب آب نیز برای مجموع تبخیر و نشست سالانه در نظر گرفته شد. به سودان نیز اجازه احداث سد روصیر^۳ بر روی نیل آبی داده شد (Swain, 2011: 690). یکی از نتایج توافقات تاریخی مصر و سودان در سال‌های ۱۹۲۹ و ۱۹۵۹ میلادی، جلوگیری از استفاده از منابع آب رود نیل از سوی اتیوپی بود (Jönsson, 2013: 12). از سوی دیگر، در دوره استعمار، تصمیم بریتانیا مبنی بر اعطای حقوق کامل به مصر و سودان در استفاده از منابع آب رود نیل، بذر منازعات بالقوه میان کشورهای حوضه این رود را پاشید (Nunzio, 2013: 8). در ارتباط با تنش مصر و اتیوپی بر سر ساخت سد رنسانس یا النهضه توسط اتیوپی، مصر استفاده از آب نیل را حق انحصاری خود می‌داند. در این تنش و منازعه، مصر استدلال می‌کند که براساس معاهده ۱۹۰۲ اتیوپی و بریتانیا، اتیوپی نمی‌تواند مدعی برخورداری از حقی از رود نیل باشد و پذیرفته است که از هر گونه اقدامی مانند ساخت سد که مانع دسترس مصر به منابع آب رود نیل شود، خودداری کند. مصر در زمان توافق، تحت الحمایه بریتانیا بوده و استدلال می‌کند که شخص ثالث ذی‌نفع از این معاهده است. از طرفی، مصر در معاهده ۱۹۰۲ میلادی، در ارتباط با کنوانسیون و حقوق بین‌الملل عرفی، اقدام اتیوپی در بهره‌برداری از منابع آب نیل را ممنوع کرده است (Abebe, 2014: 35). در مقابل ادعاهای مصر درباره لزوم عدم ساخت سد توسط اتیوپی، این کشور نیز معاهده ۱۹۰۲ میلادی بریتانیا با اتیوپی درباره رود نیل را نامعتبر دانسته و استدلال می‌کند که این معاهده را به طور رسمی به تصویب نرسانده است. از طرفی اتیوپی برخورداری بی‌قید و شرط و انحصاری استفاده از منابع آب نیل در داخل قلمرو سرزمینی خود را حق مسلم می‌داند (Ibid: 37).

تغییرات آب و هوایی

یکی دیگر از علل تنش مصر و اتیوپی بر سر بهره‌برداری از منابع رود نیل و احداث سد رنسانس را می‌توان در تغییرات اقلیمی و پیش‌بینی‌ها درباره کاهش جریان آب این رود در آینده ذکر کرد. تغییرات اقلیمی در حوضه رود نیل در ارتباط با تعامل دو متغیر بارش و دما تعریف می‌شود. بارش و دما اثرات مستقیمی بر هیدرولوژی نیل دارند. براساس برآوردها و نتایج تحقیقات علمی و با توجه به داده‌های تاریخی، مصر به طور متوسط ۴۳.۸ میلیمتر در سال بارش دریافت می‌کند. پیش‌بینی شده است که این میزان بارش در آینده و در طول قرن بعد، حدود ۹.۳ درصد کاهش داشته باشد. سودان سالانه ۹۱.۲۵ میلیمتر بارش دارد که پیش‌بینی شده است؛ این میزان در طول قرن بعد ۱۸.۷ درصد افزایش یابد. اتیوپی نیز به طور متوسط ۸۳۹.۵ میلیمتر بارندگی سالانه دریافت می‌کند که در طول قرن ۲۱ میلادی افزایش بارش ۱۰.۱ درصدی برای آن پیش‌بینی شده است. دومین منشأ عمده تغییرات آب و

هوایی در حوضه نیل، درجه حرارت است. دما در هر سه کشور عمده حوضه رودخانه نیل متفاوت است. میانگین دمای مصر ۲۲.۳۲ سانتیگراد، و پیش بینی شده است که در طول قرن بعد ۳۶ سانتیگراد افزایش داشته باشد. متوسط دما در سودان ۲۷.۸۹ سانتیگراد ثبت و افزایش ۳ سانتیگرادی برای آن در طول قرن بعد پیش بینی شده است. میانگین دما در اتیوپی ۲۳.۶۷ سانتیگراد و پیش بینی شده است که ۳.۳ سانتیگراد در طول قرن بعد افزایش داشته باشد. پیش بینی افزایش بارش‌ها در سودان و اتیوپی به طور بالقوه نشان دهنده کاهش گرایش به بروز منازعات در حوضه رود نیل است؛ اما پیش بینی کاهش ۱۰ درصدی بارش در مصر در بازه زمانی مشابه نگران کننده است. در حالی که سودان و اتیوپی به احتمال زیاد، افزایش بارش خواهند داشت؛ مصر با کمبود بارش و آب بیشتر مواجه خواهد شد. این موضوع در کنار کاهش جریان آب به علت ساخت سد رنسانس توسط اتیوپی بر روی رود نیل به تشدید تنش‌ها در داخل حوضه رودخانه نیل منجر خواهد شد. در بحث دما نیز برای سه کشور حوضه نیل افزایش دما پیش بینی می‌شود که این مسئله با افزایش تبخیر آب، کاهش جریان نیل و فشار بر فعالیت‌های کشاورزی را در پی خواهد داشت (Keith & Others, 2014: 15-16).

قاهره برای بهره‌برداری بیش از دیگران خود از منابع آب نیل استدلال می‌کند که کشورهای آفریقایی حوضه نیل از بارندگی بسیار بیشتری بهره می‌برند که این موضع مصر توسط این کشورهای آفریقایی مورد انتقاد است و از جریان نامنظم مضر رودخانه ناشی از تغییرات مشخص باران به دلیل گرم شدن کره زمین شکایت دارند. فراتر از این مواضع، داده‌ها تهدید فزاینده خشک شدن مصر یا کاهش شدید آب‌های رود نیل را نشان می‌دهد؛ تهدیدی نگران کننده‌تر در مقایسه با روند جمعیتی این کشور که در آینده با افزایش قابل توجه مواجه خواهد شد (De Falco & Fiorentino, 2022: 240).

در مجموع، رود نیل توسط بسیاری از فشارهای محیطی، اعم از تغییر آب و هوا تا آلودگی و تخریب تهدید می‌شود. تغییر آب و هوا چالشی جدی برای نیل است که مسائلی همچون کاهش جریان آب رودخانه، فرسایش زمین، افزایش احتمال خشکسالی‌ها و سیل و افزایش بیماری را به همراه خواهد داشت. ساخت سد بر روی رود نیل از دلایل تخریب زمین در حوضه این رود است. الگوهای رشد جمعیت در مصر و کشورهای بالادست نیل، مانند اوگاندا و اتیوپی بدون شک مسائل زیست محیطی در موضوع افزایش ضایعات شهری، صنعتی و کشاورزی را در پی خواهد داشت (Nunzio, 2013: 6).

نقش مداخله خارجی (اسرائیل)

اسرائیل در بطن تلاش‌ها برای تضعیف نقش و تأثیر مصر در قاره آفریقا در پی استفاده از اتیوپی به عنوان منشاء اصلی آب رود نیل برای مقابله با نفوذ و نقش مصر (وابسته به آب نیل) در آفریقا است (محارب، ۲۰۱۳: ۳۹). نیاز آبی اسرائیل به عنوان یکی از کم‌آب‌ترین مناطق جهان نیز عامل دیگری است که در مداخله آن در موضوع ساخت سد رنسانس توسط نقش دارد. جمعیت اسرائیل از زمان تأسیس در سال ۱۹۴۸ رو به افزایش بوده است (Marin & Others, 2017: 3).

اسرائیل آب و هوای خشک و بیابانی دارد و فقط شمال آن دارای آب و هوای مناسب است. به ندرت هوای آن ابری و بارانی می‌شود. ۸۰ درصد منابع آب اسرائیل از منطقه شمال آن تأمین می‌شود، در حالی که ۶۵ درصد اراضی کشاورزی و بزرگترین شهرهای آن در جنوب قرار دارند. کل منابع طبیعی داخلی تجدیدپذیر اسرائیل به طور سالانه از آب شیرین، ۰.۷۵ میلیارد متر مکعب، یعنی تقریباً ۲۶۵ متر مکعب برای هر فرد در سال است. این رقم زیر تعریف فقر آبی از سوی سازمان ملل متحد است. از نظر این سازمان، فقر آبی کمتر از ۱۰۰۰ متر مکعب به ازای هر نفر در سال است. خشکسالی‌های متعدد در طول دوره ۱۵ سال گذشته موجب آسیب پذیری منابع آب اسرائیل شده است. استفاده بیش از حد از منابع آب زیرزمینی به ویژه از آبخوان‌های ساحلی نیز کیفیت آب را کاهش داده است. افزایش روزافزون جمعیت هم میزان مصرف آب را هر روز بیش از پیش می‌کند. اسرائیل از زمان تأسیس، به افزایش تمامی منابع آب موجود قابل بازایی اقدام کرده است. بهره‌برداری مداوم و بیش از اندازه، اسرائیل را با

کمبود آب، افزایش ذخایر آب از طریق منابع حاشیه‌ای، بازیابی آب مصرف شده، شیرین کردن آب و واردات آن وادار کرده است (طیرانی شعرباف و درخشه، ۱۳۹۹: ۱۶-۱۵).

این مسئله سبب شده است تا اسرائیل برای تأمین آب مورد نیاز خود نگاهی هم به رود نیل و انتقال آب آن به شهرهای خود داشته باشد. از آنجایی که این انتقال احتمالی آب، باید از طریق مصر باشد، لذا اسرائیل با کمک به اتیوپی در ساخت سد النهضة یا رنسانس -که با اعتراض مداوم مصر همراه است- می‌تواند این کشور را تحت فشار قرار داده تا به هدف خود برسد. از سوی دیگر، با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک صحرای سینا و نگاه خاص اسرائیل از گذشته به این منطقه برای دستیابی به آن، احتمال اینکه تل‌آویو در آینده بخواهد با ابزار حمایت از اتیوپی در ساخت سد رنسانس برای به چالش کشیدن مصر استفاده کند، وجود دارد. علاوه بر این، دور از ذهن نخواهد بود که اسرائیل برای همراه کردن مصر با سیاست‌های خود از موضوع احداث سد اتیوپی بر روی نیل بهره‌گیری کند تا مصر برای جلوگیری از راه‌اندازی سد رنسانس و عدم آسیب به تأمین منابع آب مورد نیاز خود، مجبور شود از برخی منافع خود کوتاه آمده و به اسرائیل امتیاز دهد (میرزائی تبار، ۱۴۰۲: ۱۱۱-۱۱۰).

احساس تعلق و هویت تاریخی به رود نیل

از دوران باستان، نام مصر مترادف با رود نیل و همراه با آن بوده است. هرودوت مورخ یونانی در قرن چهارم قبل از میلاد، می‌گوید: "مصر هدیه رود نیل است". با گذشت بیش از دو هزار سال، علاوه بر اینکه نیل عامل ظهور تمدن مصر بوده، سرنوشت آن نیز همچنان وابسته به این رود است و بدون جریان یافتن آب نیل در سرزمین مصر، این کشور بیایانی واقعی و تا حد زیادی غیرقابل سکونت خواهد بود (Azarva, 2011: 458).

از نظر تاریخی، رود نیل همواره تأمین‌کننده آب شیرین مردم مصر و از زمان فراغت تاکنون، نماد فرهنگی این کشور بوده است (El-Fadel & Others, 2003: 109) و نقش مهمی در تاریخ و فرهنگ مصر و هویت این کشور از زمان مصر باستان تاکنون داشته است (Abebe, 2014: 30).

تجزیه و تحلیل

مسئله حائز اهمیت در ارتباط با تنش هیدروپلیتیک اتیوپی و مصر بر سر رود نیل، واکاوی، تحلیل و تبیین ریشه‌های این تنش است. مهمترین علل و ریشه‌های تنش هیدروپلیتیک دو کشور را می‌توان اهمیت حیاتی ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی رود نیل؛ ریشه تاریخی و نقش اقدامات استعماری؛ تغییرات آب و هوایی؛ نقش مداخله خارجی (اسرائیل)؛ و احساس تعلق و هویت تاریخی به رود نیل معرفی کرد.

منابع آب حاصل از جریان رود نیل در سرزمین مصر، نقش اصلی و حیاتی در شکل‌گیری این کشور و در ادامه، پیشرفت، تداوم حیات و بقای آن داشته است. در طرف دیگر، همین اهمیت با درجه‌ای کمتر برای اتیوپی صادق است. حیات اتیوپی وابسته به نیل نیست اما منابع آب این رود از اهمیت قابل توجهی برای آن برخوردار است.

بخش مهمی از سرچشمه‌های نیل در سرزمین اتیوپی است و این کشور خود را به نوعی صاحب منابع آب آن می‌داند و بر این باور است که در طول تاریخ به دلایل مختلف، نتوانسته است از منابع آن به خوبی استفاده و نیازهای خود را برطرف کند. نیل از گذشته تاکنون برای دو کشور عارضه و پدیده جغرافیایی مهمی بوده و نقش آن برای مصر، ویژه‌تر و حیاتی است. تحولات ناشی از بحث بر سر بهره‌برداری از آب رود نیل، ماهیتی هیدروپلیتیک دارد و برآیند تحولات آن با متأثر کردن مولفه‌های سیاست و قدرت، نیل را حائز نقشی ژئوپلیتیک، استراتژیک و ژئواستراتژیک مهم و حیاتی برای دو کشور کرده است. برخورداری نیل از نقش‌های مذکور، زمینه شکل‌گیری وضعیت همکاری تا تنش و منازعه را میان کشورهای حوضه این رود فراهم کرده است که برجسته‌ترین وضعیت، تنش هیدروپلیتیک میان مصر و اتیوپی است. در بازه‌ای از زمان، سودان هم مواضعی علیه سدسازی اتیوپی داشت اما به مرور

تعدیل شد. در این فرآیند، هر دو کشور مصر و اتیوپی در تلاش هستند تا با اعمال سیاست‌ها و راهبردهای موثر، قدرت خود را به کار گرفته و در میدان تلاش، رقابت و تنش بر سر برخورداری از منابع آب نیل، از منافع ملی و مواضع راهبردی خود کوتاه نیامده و حداکثر بهره‌برداری از نیل را داشته باشند. مصر به دلیل وابستگی حیاتی و کامل به نیل، تلاش می‌کند تا با ممانعت از آگیری و راه اندازی سد رنسانس توسط اتیوپی، محدودیتی در بهره‌برداری از جریان آب نیل نداشته باشد و طبق روال گذشته و بدون کاهش، از آب آن استفاده کند. اما در نقطه مقابل، اتیوپی که بخش عمده آب نیل را متعلق به خود می‌داند، احداث و راه‌اندازی سد رنسانس را تلاش برای احقاق حق خود و ابزاری برای ابراز قدرت در مقابل مصر تلقی می‌کند که مجموع این کنش و واکنش، زمینه‌ساز وضعیت تنش و منازعه‌ای هیدروپلیتیکی میان دو کشور شده است.

عامل مهم دیگر در وقوع تنش هیدروپلیتیکی میان مصر و اتیوپی به گذشته و تاریخ استعماری حاکم بر حوضه نیل به ویژه به حاکمیت استعمار بریتانیا بر مصر مربوط می‌شود. استعمار سنتی و اقدامات استعماری گذشته دولت‌های اروپای غربی و به طور خاص بریتانیا در کشورهای دیگر به ویژه در آفریقا همواره ماهیتی قلمروگسترانه برای تسخیر فضاهای جغرافیایی، تسلط و حاکمیت بر آن‌ها و بهره‌برداری از موقعیت و منابع طبیعی و انسانی داشته و در همین راستا، مهمترین ابزار برای تحقق این قلمروگستری، استفاده از ابزار سیاست و قدرت بوده است. این مسئله ماهیت استعمار و اقدامات استعماری را ژئوپلیتیکی کرده و آن جایی که بحث بر سر حاکمیت و تسلط بر منابع آب و بهره‌برداری از آن‌ها است، ماهیت مسئله ابعاد هیدروپلیتیکی پیدا می‌کند. در موضوع تنش مصر و اتیوپی بر سر احداث سد بر روی نیل، یک ریشه اصلی و عامل مهم در وقوع آن، اقدامات استعماری بریتانیا و انعقاد معاهدات استعماری برای برخورداری مصر به عنوان مستعمره بریتانیا از منابع کامل آب نیل و منع اتیوپی از هر گونه اقدامی مانند ساخت سد بر روی این رود است که این کشور به عنوان سرچشمه نیل را برای بهره‌برداری از آن محدود می‌کرد. بریتانیا با مستعمره کردن مصر و اعطای برخورداری کامل آن از آب نیل، در پی تسلط بر این سرزمین، دریای سرخ، کانال سوئز و حوضه رود نیل بود. اما این اقدامات به واسطه تاکید مصر بر حاکمیت تاریخی ناشی از معاهدات استعماری بر منابع آب نیل و انکار و عدم پذیرش مفاد این معاهدات از سوی اتیوپی، زمینه‌ساز تنش و منازعه‌ای ژئوپلیتیکی و هیدروپلیتیکی دامنه‌دار میان دو کشور شده است.

سومین دلیل موثر در وقوع تنش هیدروپلیتیکی مصر و اتیوپی، اثرگذاری تغییرات آب و هوایی یا به عبارتی پدیده تغییر اقلیم و تأثیر منفی آن بر مصر و جریان آب رود نیل است. مسئله تغییر در شرایط آب و هوایی با متأثر شدن متغیرهای دما و بارش و ایجاد پدیده افزایش دما، گرم شدن زمین و تقلیل نزولات جوی، زمینه ساز کاهش در حجم و میزان منابع آب از جمله در جریان و دبی رودها است که به تبع، به دلیل محدود شدن و کاهش بیش از پیش منابع آب شیرین برای یک منطقه یا سرزمین، تلاش و رقابت برای دستیابی و برخورداری از سهم کافی یا بیشتر آب را در جوامع و در سطح وسیع‌تر میان دولت‌ها در عرصه بین‌الملل سبب می‌شود. این تلاش و رقابت همیشه در مسیر مسالمت‌آمیز قرار ندارد و هر چه اثرگذاری منفی پدیده بیشتر باشد، گرایش به تنش و منازعه در روابط میان دولت با دولت یا دولت‌ها و دولت با ملت و وقوع ناآرامی و بی‌ثباتی شدت گرفته و این موضوع، مداخله مولفه‌های سیاست و قدرت را نیز در پی دارد و موضوع را ماهیتی ژئوپلیتیکی و هیدروپلیتیکی می‌بخشد. در مسئله تنش هیدروپلیتیکی مصر و اتیوپی بر سر احداث سد رنسانس، پدیده تغییرات آب و هوایی اثرات منفی بر مصر و جریان رود نیل داشته و پیش‌بینی‌ها از تشدید این روند در آینده حکایت دارد؛ لذا قاهره با اشراف و حساسیت نسبت به این موضوع و درک اهمیت حیاتی آن برای خود، احداث سد را با توجه به این شرایط، تهدیدی جدی برای سرزمین، ملت و حکومت مصر می‌داند و در مقابل هر اقدام انسانی که ناشی از راهبرد و سیاست برای تغییر جریان در رود نیل باشد، واکنش منفی و تنش‌زا دارد که در روابط با اتیوپی عینیت یافته است.

یک عامل موثر دیگر در ایجاد تنش هیدروپلیتیکی میان مصر و اتیوپی، نقش مداخله خارجی به ویژه حمایت اسرائیل در موضوع ساخت سد رنسانس است. عنصر مداخله و ورود مثبت یا منفی بازیگران منطقه‌ای یا فرامنطقه‌ای به تحولات سایر کشورها به ویژه در موضوع تنش‌ها و منازعات یا همکاری و تعاملات کشورها با یکدیگر، عمدتاً با در نظر گرفتن سیاست‌ها، راهبردها و منافع بازیگر

مداخله کننده همراه است و شیوه مداخله در چارچوب ملاحظات خاص آن انجام می‌شود و بازیگر مداخله کننده معمولاً در این روند در پس اهداف سیاست خارجی خود با استفاده از کد یا کدهای ژئوپلیتیکی مدنظر، در صدد کسب منفعت، افزایش وزن ژئوپلیتیکی و بهره‌برداری از وضعیت پیش آمده به نفع خود و رویداد و طرفین مورد مداخله است. در همین راستا مولفه سیاست، سیاستگذاری، راهبرد، میزان قدرت، نفوذ و تأثیرگذاری بازیگر مداخله کننده نقش مهمی در روند تحولات دارد. در موضوع وقوع تنش‌های هیدروپلیتیک نیز یکی از عوامل موثر، مسئله مداخله خارجی یا مداخله بازیگر ثالث است که نوع و شیوه ورود آن به موضوع، ماهیتی ژئوپلیتیکی دارد. در همین چارچوب، در تنش هیدروپلیتیکی مصر و اتیوپی، مداخله اسرائیل در حمایت و کمک به اتیوپی برای ساخت سد رنسانس، در چارچوب تلاش برای تأمین آب مورد نیاز خود از طریق نیل و اعمال فشار به مصر برای تن دادن به خواسته‌ها و اهداف خود در منطقه است.

عامل دیگر در وقوع تنش هیدروپلیتیکی مصر و اتیوپی، مسئله احساس تعلق مکانی مصری‌ها به رود نیل و تبدیل شدن آن به عنصر و نماد هویت ملی و تاریخی است. قلمروخواهی، احساس تعلق و وابستگی به یک مکان و توجه به آن به عنوان یک عنصر و نماد هویت ملی، روحیه دفاع در مقابل عوامل تهدید کننده را در دولت‌ها و شهروندان ایجاد می‌کند و سبب می‌شود تا هر تهدیدی با واکنش و موضوع‌گیری منفی آن‌ها مواجه شود. در این چارچوب، زمانی که تهدید بعد خارجی پیدا می‌کند، قلمروخواهی و حس و واکنش منفی نسبت به عامل تهدید کننده و روحیه دفاع از مکان، پررنگ‌تر و قوی‌تر می‌شود و مسئله بار و ابعاد سیاسی پیدا می‌کند. در چنین شرایطی، با مداخله مولفه‌های قدرت و سیاست در یک بستر مکانی، فضایی و جغرافیایی، مسئله ماهیت ژئوپلیتیکی می‌یابد. در ارتباط با نیل، این رود نماد هویت ملی و تاریخی و عامل بقای مصر و موضوعی حیاتی و حساسیت برانگیز برای مصری‌ها است و هر گونه احساس تهدید در مورد آن با قلمروخواهی و واکنش منفی دولت و مردم مصر مواجه می‌شود. در بحث احداث سد رنسانس توسط اتیوپی نیز قاهره این موضوع را تهدیدی جدی برای خود می‌داند و این مسئله به یکی از دلایل مهم تنش هیدروپلیتیکی دو کشور تبدیل شده است.

نتیجه‌گیری

دانش هیدروپلیتیک یکی از زیرشاخه‌های ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی است که نقش و کارکرد سیاسی منابع آب را در روابط دولت‌ها یا بازیگران در مقیاس‌های گوناگون و در ابعاد از همکاری تا تنش و منازعه در سطوح مختلف، مطالعه و بررسی می‌کند. یکی از ابعاد مهم و مورد بررسی در هیدروپلیتیک، موضوع چالش، تنش و منازعه میان بازیگران یا دولت‌ها بر سر مالکیت و بهره‌برداری از منابع آبی مشترک در سطوح و مقیاس گوناگون است که به دلیل حیاتی بودن آب برای انسان‌ها، معمولاً کشورها یا بازیگران حاضر نیستند تا تحت هیچ شرایطی از حق خود صرف‌نظر کنند.

در سال‌های اخیر، در میان تنش‌های هیدروپلیتیکی مطرح در سطح بین‌الملل، تنش مصر و اتیوپی بر سر ساخت سد رنسانس بر روی رود نیل در اتیوپی از تنش‌های مهم به حساب می‌آید. در این تنش، مصر هر گونه ساخت سد بر روی نیل را تهدیدی حیاتی برای خود تلقی می‌کند و اتیوپی نیز با اعلام نیاز مبرم به منابع آب نیل، بر تصمیم خود مبنی بر احداث سد تأکید دارد. در همین ارتباط، مسئله مهم، تبیین ریشه‌ها و دلایل این تنش هیدروپلیتیکی است که براساس نتایج پژوهش، مهمترین دلایل وقوع آن اهمیت حیاتی ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی رود نیل؛ ریشه تاریخی و نقش اقدامات استعماری؛ تغییرات آب و هوایی؛ نقش مداخله خارجی (اسرائیل)؛ و احساس تعلق و هویت تاریخی به رود نیل است.

ماهیت بحث بر سر بهره‌برداری از آب نیل، هیدروپلیتیکی است و برآیند تحولات آن با تأثیر بر مولفه‌های سیاست و قدرت، نیل را از نقشی ژئوپلیتیک، استراتژیک و ژئواستراتژیک مهم و حیاتی برخوردار کرده و زمینه شکل‌گیری حالت‌های از همکاری تا تنش را میان کشورهای حوضه این رود فراهم کرده است. در این میان، تنش هیدروپلیتیکی مصر و اتیوپی وضعیتی است که بیش از

سایر حالت‌ها برجسته است. در این وضعیت، دو کشور در تلاش برای بهره‌گیری از قدرت خود برای دفاع از منافع ملی و بهره‌برداری حداکثری از منابع آب نیل هستند که مجموع کنش و واکنش‌ها، زمینه‌ساز تنش هیدروپلیتیکی میان دو کشور شده است. تاریخ استعماری حاکم بر حوضه نیل به ویژه به حاکمیت استعمار بریتانیا بر مصر، عامل مهم دیگر در وقوع تنش هیدروپلیتیک این کشور و اتیوپی است. ماهیت اقدامات استعماری، ژئوپلیتیکی است و زمانی که بحث بر سر تسلط بر منابع آب است، ماهیت هیدروپلیتیکی می‌شود. انعقاد معاهدات استعماری بریتانیا برای برخورداری مصر از منابع کامل آب نیل و منع اتیوپی از هر اقدامی مانند ساخت سد بر روی این رود و در دوران معاصر، تاکید قاهره بر حاکمیت تاریخی ناشی از این معاهدات بر نیل و عدم پذیرش مفاد معاهدات توسط اتیوپی، زمینه‌ساز تنش هیدروپلیتیکی دامنه‌داری میان دو کشور شده است.

دلیل موثر دیگر، پدیده تغییر اقلیم و تأثیر منفی آن بر سرزمین مصر و جریان آب نیل است. بخشی از برآیند تحولات سیاسی ناشی از تغییرات آب و هوایی ماهیت ژئوپلیتیکی و در صورت اثرگذاری بر منابع آب، ماهیت هیدروپلیتیکی دارد. در تنش میان مصر و اتیوپی، قاهره با اشراف و حساسیت نسبت به اثر منفی تغییر اقلیم بر سرزمین خود و جریان نیل در حال و آینده، احداث سد رنسانس را تهدیدی جدی در تشدید اثرات مخرب این پدیده برای سرزمین، ملت و حکومت می‌داند و در فضایی تنش‌زا در مقابل عملیاتی شدن این پروژه توسط اتیوپی ایستادگی می‌کند.

عامل بعدی، نقش مداخله خارجی به ویژه دخالت اسرائیل است. مداخله بازیگر ثالث و نوع و شیوه ورود آن به تنش، ماهیتی ژئوپلیتیکی دارد. در تنش مصر و اتیوپی نیز دخالت اسرائیل در کمک به اتیوپی برای ساخت سد رنسانس، در راستای عملیاتی کردن کدهای ژئوپلیتیکی خود و تلاش برای تحقق اهداف و تأمین آب مورد نیاز از طریق نیل و اعمال فشار به مصر از این طریق است.

عامل مهم دیگر نیز قلمروخواهی و احساس تعلق مکانی مصری‌ها به نیل به عنوان نماد هویت ملی و تاریخی است. این احساس زمانی که مولفه‌های قدرت و سیاست را در بستری جغرافیایی با خود همراه می‌کند، ماهیتی ژئوپلیتیکی می‌یابد و هر گونه احساس تهدید در مورد آن با قلمروخواهی و واکنش منفی دولت و مردم مصر مواجه می‌شود. احداث سد رنسانس توسط اتیوپی نیز تهدیدی جدی از سوی مصری‌ها تلقی می‌شود و باعث ایجاد تنش هیدروپلیتیکی میان دو کشور شده است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهند که با توجه به اهمیت تنش هیدروپلیتیکی مصر و اتیوپی بر سر نیل، همه یا بخشی از علل و ریشه‌های این تنش می‌تواند به صورت عام در مورد علل تنش‌های هیدروپلیتیک دیگر در سایر نقاط جهان صادق و قابل تعمیم باشد.

قدردانی

نویسنده لازم می‌داند تا از حمایت‌های دانشگاه تربیت مدرس و مرکز مطالعات آفریقا در این دانشگاه کمال تشکر و قدردانی را داشته باشد.

منابع

منابع فارسی

۱. اطاعت جواد، ذکی یاشار و کریمی حسن (۱۳۹۷)، هیدروپلیتیک نیل و تأثیر آن بر روابط ژئوپلیتیکی میان مصر، سودان و اتیوپی (با تاکید بر سد رنسانس)، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی سیاسی، ۳(۴)، صص ۶۸-۳۹. doi: 10.22067/pg.v3i10.75353
۲. حافظ نیا محمد رضا و میرزائی تبار میثم (۱۳۹۸)، تبیین ژئوپلیتیکی منازعات مرزی و سرزمینی کمر بند صفر تا ۱۵ درجه شمالی آفریقا از پایان جنگ سرد تا ۲۰۱۴ میلادی، فصلنامه علمی- پژوهشی اطلاعات جغرافیایی «سپهر»، ۲۸(۱۱۲)، ۱۸۵-۱۶۷. doi: 10.22131/sepehr.2020.38614
۳. حافظ نیا محمدرضا (۱۳۹۰)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ سوم، مشهد: پاپلی

۴. دوئرتی جیمز و فالتزگراف رابرت (۱۳۸۴)، *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*، ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب، تهران: قومس.
۵. رشیدی نژاد احمد، کاویانی‌راد مراد و متقی افشین (۱۴۰۰)، نسبت مناسبات هیدروپلیتیک با تغییر ساختار هیدروژمون نمونه پژوهی سد رنسانس در اتیوپی، *فصلنامه اطلاعات جغرافیایی «سپهر»*، ۳۰ (۱۱۷)، صص ۱۵۰-۱۳۳. doi: 10.22131/sepehr.2021.244455
۶. طیرانی شهرباف محمدرضا و درخشه جلال (۱۳۹۹)، فرآیند دولت - ملت سازی در اسرائیل؛ چالشی در مسیر ماندگاری و بقا، *فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان/اسلام*، سال دهم، شماره دوم، تابستان، صص ۲۹-۱. doi: 10.21859/prw-100201
۷. متقی افشین، صالح آبادی ریحانه و تگروستا مریم (۱۳۹۹)، تبیین بازتاب‌های هیدروپلیتیک ساخت سد ایلپسو در کشورهای پایین‌دست (عراق، سوریه و ج. ا. ایران)، *فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۸ (۲)، صص ۳۳۲-۳۰۳. doi: 10.22067/jgrd.2021.50847.0
۸. مجتهدزاده پیروز (۱۳۸۱)، *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، چاپ اول، تهران: سمت
۹. میرزائی تبار میثم (۱۴۰۲)، تبیین ژئوپلیتیکی حضور بازیگران فرامنطقه‌ای در شاخ آفریقا: مطالعه موردی رژیم صهیونیستی، *فصلنامه بحران پژوهی جهان/اسلام*، ۱۰ (۳)، ۹۶-۱۲۲. doi: 10.27834/CSIW.2312.1326.3.30.5

منابع عربی

۱. محارب محمود (۲۰۱۳)، *إسرائيل والقرن الأفريقي: العلاقات والتدخلات، سياسات عربية*، العدد ۳، تموز/ يوليو.

منابع انگلیسی

32. Abebe Daniel (2014), Egypt, Ethiopia, and the Nile: The Economics of International Water Law, *Chicago Journal of International Law*, Vol. 15, No. 1, Article 4. Retrieved from: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol15/iss1/4>
33. Azarva Jeffrey D. (2011), Conflict on the Nile: International Watercourse Law and the Elusive Effort to Create a Transboundary Water Regime in the Nile Basin, *Temple International & Comparative Law Journal*, Vol. 25(2).
34. Conniff Richard, The Vanishing Nile: A Great River Faces a Multitude of Threats, *Yale Environment* 360, 6 April 2017. Last visited on 2024/12/13, Retrieved from: <https://e360.yale.edu/features/vanishing-nile-a-great-river-faces-a-multitude-of-threats-egypt-dam>
35. De Falco, Stefano & Fiorentino Giulia (2022), The GERD dam in the water dispute between Ethiopia, Sudan and Egypt. A scenario analysis in an ecosystem approach between physical and geopolitical geography, *AIMS Geosciences*, 8(2), 233-253. doi: 10.3934/geosci.2022014
36. El-Fadel, M., El-Sayegh, Y., El-Fadl, K. and Khorbotly, D. (2003), The Nile River Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution, *Journal of Natural Resources & Life Sciences Education*, Vol. 32, 107-117
37. Elhance, Arun P. (1997), Conflict and cooperation over water in the Aral Sea basin, *Studies in Conflict & Terrorism*, 20 (2), 207-218. Doi: <https://doi.org/10.1080/10576109708436034>
38. Gebreluel Goitom (2014), Ethiopia's Grand Renaissance Dam: Ending Africa's Oldest Geopolitical Rivalry?, *The Washington Quarterly*, 37(2), 25-37. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2014.926207>
39. Jönsson Björn (2013), Water as a Source of Cooperation or Conflict? A Case Study of The Grand Ethiopian Renaissance Dam, Sweden: Lund University/Statsvetenskapliga institutionen.
40. Keith Bruce, Epp Kevin, Houghton Michael, Lee Jonathan, and Mayville Robert (2014), Water As A Conflict Driver: Estimating The Effects Of Climate Change And Hydroelectric Dam Diversion On Nile River Stream Flow During The 21st Century, Report 2014-4, West Point (New York): Center for Nation Reconstruction and Capacity Development.
41. Marin Philippe, Tal Shimon, Yeres Joshua and Ringskog Klas (2017), *Water Management in Israel: Key Innovations and Lessons Learned for Water Scarce Countries*, Washington, DC: World Bank. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28097>

42. Meissner Richard (1999), Water as a source of political conflict and cooperation: A comparative analysis of the situation in the Middle East and Southern Africa. Unpublished MA Dissertation, Department of Political Studies, Rand Afrikaans University, South Africa (title translated from original Afrikaans).
43. Mohy El Deen, Sherif (2022), Egypt's water policy after the construction of the Grand Ethiopian Renaissance Dam, Arab Reform Initiat, 30 March. Last visited on 2024/12/06, Retrieved from: <https://www.arab-reform.net/publication/egypts-water-policy-after-the-construction-of-the-grandethiopian-renaissance-dam/>
44. Nunzio, Jack Di (2013), Conflict on the Nile: The future of transboundary water disputes over the world's longest river, Strategic Analysis Paper, Australia: Future Directions International Pty Ltd.
45. Obengo, Joel Okundi (2016), Hydropolitics of the Nile: The case of Ethiopia and Egypt, *African Security Review*, 25:1, 95-103, DOI: 10.1080/10246029.2015.1126527
46. Pemunta N. V., Ngo N. V., Fani Djomo C. R., Mutola S., Seember J. A., Mbong G. A., & Forkim E. A. (2021). The Grand Ethiopian Renaissance Dam, Egyptian National Security, and human and food security in the Nile River Basin, *Cogent Social Sciences*, 7(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1875598>
47. Solomon Hussein (2014), Potential for cooperation rather than conflict in the face of water degradation: the cases of the Nile River and Okavango River basins, *Journal for Contemporary History*, Vol. 39, Iss. 1.
48. Swain Ashok (2011). Challenges for water sharing in the Nile basin: changing geo-politics and changing climate, *Hydrological Sciences Journal*, 56(4), 687–702. <https://doi.org/10.1080/02626667.2011.577037>
49. Turhan, Y. (2020). The hydro-political dilemma in Africa water geopolitics: The case of the Nile river basin, *African Security Review*, 30(1), 66–85. <https://doi.org/10.1080/10246029.2020.1844775>
50. Turton Anthony (2002), Hydropolitics: The concept and its limitations. In: Hydropolitics in the developing world: a Southern African perspective, edited by Anthony Turton & Roland Henwood, Pretoria (South Africa): African Water Issues Research Unit (AWIRU).
51. Udobong Edna (2016), The Rising Conflict on the Nile Waters: Understand its Legal, Environmental, and Public Health Consequences, *Liberty University Law Review*, Vol. 10: Iss. 3, Article 7. Retrieved from: https://digitalcommons.liberty.edu/lu_law_review/vol10/iss3/7/
52. World Atlas of Global Issues, Water conflict, 28 Sep 2018, Last visited on 2024/12/05, Retrieved from: <https://espace-mondial-atlas.sciencespo.fr/en/topic-resources/focus-5F01-EN-water-conflict.html>